ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-33>

УДК 316.48:811.161.2

Авер'янова Н.М.¹, Воропаєва Т.С.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НЕОКОЛОНІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР МОВНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті аналізуються важливі проблеми мовних конфліктів в Україні. Показано, що мовні конфлікти найбільш гостро протікають у країнах з багатоетнічним складом населення. Мовні конфлікти бувають міжнаціональними, міжетнічними та внутрішньоетнічними. Мовна рівноправність зазвичай відображена в конституції країни, однак на практиці реалізація цієї ідеї проходить з ускладненнями. Наслідками мовних конфліктів можуть стати збройні конфлікти між ворогуючими національними або етнічними групами, посилення сепаратистських настроїв у державі та ін. Висвітлено, що після прийняття Закону «Про мови в Українській РСР» почалися гострі дискусії щодо надання російській мові статусу другої державної, які точаться донині. Мовно-політична проблема вміло використовується проросійськими силами як спосіб ескалації російсько-українського збройного конфлікту на теренах України. Доведено, що відсутність чіткої і цілеспрямованої мовної політики в Україні є наслідком її колоніального минулого. Нівелювати мовні конфлікти можна лише за допомогою продуманої державної мовної політики, при цьому важливо не допускати політичних спекуляцій та штучних конфліктів. Мовна політика, разом із гарантуванням мовних прав людини, має забезпечувати національну єдність та утверджувати політичну стабільність.

Ключові слова: конфлікти, мовні конфлікти, російсько-український збройний конфлікт, мовна політика, Україна.

Averianova Nina, Voropayeva Tetiana
Taras Shevchenko National University of Kyiv

NEO-COLONIAL ESSENCE OF THE LANGUAGE CONFLICT IN UKRAINE

Summary. The article analyzes important problems of language conflicts in Ukraine. It is shown that language conflicts are most acute in countries with a multi-ethnic population. Language conflicts can be interethnic and intra-ethnic. Language conflicts, in most cases, due to historical, political and socio-economic factors. There are a significant number of options for solving them. Linguistic equality is usually reflected in a country's constitution. However, in practice, the implementation of this idea comes with complications. The consequences of language conflicts can be armed conflicts between warring ethnic groups, the strengthening of separatist sentiments in the state, etc. It is highlighted that after the adoption of the Law "On Languages in the Ukrainian SSR", heated discussions began about granting the Russian language the status of a second state language, which are ongoing to this day. The language problem is skillfully used by pro-Russian forces as a way to escalate the Russian-Ukrainian armed conflict on the territory of Ukraine. The civilized solution of the language issue is one of the strategic tasks of the state policy of Ukraine. It has been proven that the absence of a clear and purposeful language policy in Ukraine is a consequence of its colonial past. Adequate settlement of language conflicts neutralizes separatist movements and guarantees the national security of the state. It is possible to level language conflicts only with the help of a well-thought-out state language policy. At the same time, it is important to prevent political speculation and artificial conflicts. Language policy, together with ensuring linguistic human rights, should ensure national unity and political stability. The Ukrainian government should actively work to ensure favorable conditions for the integration of representatives of all national minorities and ethnic groups into Ukrainian society. It is necessary to determine effective ways and methods of work on optimizing the functioning of the language space in Ukraine, to improve the legislation on the language issue.

Keywords: conflicts, language conflicts, Russian-Ukrainian armed conflict, language policy, Ukraine.

Постановка проблеми. На сьогодні майже всі країни світу є багатомовними, навіть держави, близькі до одномовності, мають і мови меншин, і державну мову. Так, в «Ethnologue» (англомовному довіднику з мов світу) зазначається, що нині відомо 7106 окремих живих мов, якими розмовляють у світі. Водночас, країн, включаючи і залежні території, і території з невизначеним статусом, налічується лише близько 270 [21]. Це засвідчує, що мовна неоднорідність присутня практично скрізь, і мовні питання та мовні конфлікти виникають як у країнах «третього світу», так і в розвинених державах.

Для України мовна проблема надзвичайно актуальна, адже впродовж усього часу незалежності української держави вона у більшій чи меншій мірі стояла на порядку денному. При цьому мовне питання розглядалося крізь призму політичних та ідеологічних зацікавлень учасників дискусій. Політизація та ідеологізація мовної проблеми створювалися штучно, проте їх виникнення підтверджує існування проблеми як такої. Окрім цього, на території України вже восьмий рік триває міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу [3], інспірований Російською Федерацією, і мовне питання в ньому було

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1088-2372>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-7169>

використано у ролі одного з чинників конфліктизації українського соціуму. Тому вирішення мовного питання в українській державі важливе не лише з огляду на його конфліктогенність, а й з огляду на нагальну необхідність деконфліктизації та стабілізації українського суспільства.

Аналіз останніх публікацій. Мовну ситуацію, мовні конфлікти, мовну політику в Україні досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: Д. Абрамова, Б. Ажнюк, Б. Баурінг, Ю. Бестерс-Дільгер, М. Боришевський, О. Вишняк, Д. Гаудіо, С. Головатий, О. Данилевська, Г. Євсєєва, Т. Ковальова, І. Кресіна, В. Кулик, Р. Лозинський, О. Майборода, Ю. Макарець, Т. Марусик, Л. Масенко, Л. Нагорна, І. Плотницька, С. Римаренко, О. Рудь, С. Савойська, Н. Седнева, Н. Трач, Т. Фудерер, Г. Шевчук, О. Шульга та ін. Незважаючи на те, що з даної проблематики існує значний доробок (монографії, підручники, посібники, статті, дисертації) мовне питання залишається актуальним, воно не втрачає ні своєї гостроти, ні політизованості, що визначило **тему статті** – висвітлити неоколоніальний характер мовних конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Мовний конфлікт – це зіткнення між спільнотами людей, в основі яких лежать ті чи інші проблеми, пов'язані з мовою» [19, с. 276]. Більшість науковців стверджує, що мова постає лише символом конфлікту, який в дійсності відбувається в політиці, економіці, управлінні та в інших сферах суспільства. Мовні конфлікти найбільш гостро протікають у країнах з багатоетнічним складом населення та в країнах, де мови мають різні соціальні статуси. Домінування в державі однієї мови над іншою, мовна асиміляція населення та примусове нав'язування жителям країни іншої мови стають причиною конфліктних ситуацій у суспільстві.

Як відомо, мовні конфлікти бувають міжнаціональними, міжетнічними та внутрішньоетнічними. Міжетнічні – це мовні конфлікти, які виникають між різними етнічними групами. Міжнаціональні конфлікти з'являються і розвиваються в контексті загальної міжнаціональної напруженості, але іноді можуть стати одним з основних стимулів міждержавного конфлікту. Переважно, міжетнічні конфлікти протікають складно і гостро, бо зачіпають життєві інтереси цілої мовної спільноти або навіть кількох спільнот [19, с. 116]. Внутрішньоетнічні конфлікти виникають між групами людей, представників одного етносу, найчастіше це відбувається у процесі становлення літературної мови. Такі конфлікти не бувають складними та гострими, адже в них бере участь вузьке коло людей, переважно, представники інтелігенції [19, с. 39].

Мовні конфлікти виникають з різних причин, наприклад, коли вступають в протиріччя потреби, права або бажання спільнот, які розмовляють різними мовами; коли зменшується функціональне навантаження мови, обмежуються мовні ресурси, які забезпечують різноманіття мови; коли вирішуються питання, яка мова має бути офіційною мовою в конкретній галузі або сфері спілкування; якою мовою діти повинні здобувати освіту; яка мова повинна використовуватися в державних організаціях і т.д.

Мовні конфлікти, у більшості випадків, обумовлені історичними, політичними та соціально-економічними чинниками. Існує значна кількість варіантів їхнього вирішення: шлях пошуку політичних компромісів за допомогою референдумів (Швейцарія); розмежування територій використання мов (Бельгія); формування декількох варіантів стандартної мови (Норвегія). І хоча мовна політика більшості держав спрямована на збереження мов і діалектів етнічних груп, проте поступове зростання відмінностей між родинними варіантами мов призводить до появи самостійних стандартних мовних форм, що може спровокувати нові конфліктні ситуації [11]. Якщо керівництво держави не зважає на існуючі мовні проблеми, то на ці проблеми все більше уваги звертають національні меншини. Для них мова – символ національно-культурної самобутності та окремішності і неповага до їхньої мови та ігнорування мовної проблеми з боку держави породжує конфлікт. Мовні конфлікти дестабілізують політичну та соціально-економічну ситуацію в державі. Наслідками мовних конфліктів можуть стати збройні конфлікти між ворогуючими етнічними групами, посилення сепаратистських настроїв у державі, реорганізація територіально-державних утворень, масовий перехід біженців у інші держави та ін. Мовна рівноправність зазвичай відображена в конституції країни, однак на практиці реалізація цієї ідеї проходить з ускладненнями. Досить часто питання мови стає лише засобом вираження конфлікту, а не його причиною.

Після розпаду Радянського Союзу та утворення на його теренах нових незалежних держав проблема переоцінки ролі російської мови як домінуючої і проблема закріплення національних мов як державних у новостворених країнах. Водночас, у пострадянському просторі питання мови, з одного боку, стало потужним чинником націєтворення, а з іншого, – активним політичним засобом для вирішення корпоративних інтересів, а також важливим аспектом передвиборчих кампаній.

Як відомо, Закон «Про мови в Українській РСР» був прийнятий Верховною Радою УРСР 28.10.1989 р. і навіть у часи незалежності залишався чинним (до 2012 р.). У ньому йшлося: «Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» [15]. А також підкреслювалося: «Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян» [15]. Державний статус української мови в добу незалежності було затверджено 10 ст. Конституції України, що була прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. У травні 2003 р. в Україні вдруге було прийнято Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіо-

нальних мов або мов меншин» [16] (далі – Хартія). Вперше зазначений Закон Верховна Рада України ухвалила в грудні 1999 р. та вже в наступному 2000 р. Конституційний Суд України його скасував. Доцільність як першого, так і другого разу прийняття Закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» донині залишається дискусійною і далеко неоднозначною.

З 10.08.2012 р. до 28.02.2018 р. в Україні діяв закон «Про засади державної мовної політики в Україні» (відомий як «Закон Ківалова–Колесніченка»), який фактично офіційно визнавав в Україні багатомовність. А зважаючи на те, що в Україні існує поділ на українськомовні та російськомовні регіони, то він практично запроваджував українсько-російську двомовність. Автори закону стверджували, що він повністю відповідає Європейській Хартії регіональних або міноритарних мов. Хартія, як відомо, передбачає безкорисну підтримку і захист мов, які перебувають у стані зникнення, що, до речі, зовсім не загрожує російській мові. Окрім цього, в преамбулі Хартії підкреслюється, що захист і підтримка регіональних або міноритарних мов відбувається лише в рамках національного суверенітету та територіальної цілісності. Мовне розмаїття повинно посприяти напруженню, та має зберігати політичну стабільність держави. На жаль, «майже всі держави, які ратифікували Хартію, інтерпретують її по-своєму» [5, с. 97].

Хартія (англійською – «The European Charter for Regional or Minority Languages» та французькою – «La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires»), в зв'язку з неточністю перекладу її назви на українську мову, завдала «мовній сфері в Україні більше шкоди, ніж користі» [12, с. 190]. У результаті перекладу, на один рівень було поставлено різні категорії мов – міноритарні мови та мови національних меншин, хоча вони перебувають в неоднакових умовах. В українській державі Положення Хартії застосовувалося до таких мов національних меншин: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. Невідповідність виявилася в тому, що значна частина цих мов є державними мовами в своїх країнах, тобто вони не зникають з лінгвістичної європейської мапи, відповідно, – не потребують захисту. А міноритарні мови, що дійсно потребували підтримки української держави, залишились без її захисту, наприклад, кримськотатарська, караїмська, ромська. Кримські татари, караїми та роми не мають власних держав і автономних територіальних утворень, а це перешкоджає послугуванню рідною мовою та ускладнює можливості її збереження. В цілому, Закон «Про засади державної мовної політики в Україні» суттєво розширив сферу застосування так званих регіональних мов, найперше, сферу використання російської мови і певною мірою – румунської та угорської, при цьому – звизив функціональні можливості української мови.

Дискусії з приводу інституціоналізації багатомовності в Україні сприяли подальшому загостренню відносин між національними менши-

нами нашої держави, що створювало конфліктні ситуації в суспільстві та порушувало його стабільність. Найперше, це стосується прикордонних регіонів України, де значну частку населення складають національні меншини. Так, наприклад, неодноразово на міжнародній арені та в самій українській державі піднімалося питання щодо русинів, виникали різноманітні провокації та конфлікти в українсько-угорських взаємовідносинах й ін.

25.04.2019 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який спрямовується на посилення позицій української мови. В ньому вказується, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. Кожен громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Застосовувати українську мову під час виконання службових обов'язків мають найвищі посадові особи України, народні депутати, посадові особи органів місцевого самоврядування, державні службовці, військові, працівники поліції, прокурори, адвокати, судді, нотаріуси, науково-педагогічні працівники, медичні працівники та ін. [14]. Мовно-політична ситуація в Україні покращилася і з прийняттям низки інших законів, які в більшій мірі зобов'язували застосовувати українську мову на телебаченні, радіо, в Інтернеті, друкованих засобах масової інформації та ін.

Таким чином, відразу ж після прийняття Закону «Про мови в Україні» РСР почалися гострі дискусії щодо надання російській мові статусу другої державної, які точаться донині. Відповідно висувалися аргументи як на користь надання їй статусу другої державної (велика кількість громадян України володіє російською мовою, тому підтримує підвищення її статусу; російськомовні громадяни української держави обмежуються в праві користування державними послугами; на Півдні та Сході України значно переважає російська мова, бо ці регіони формувалися під домінуючим впливом російської культури; наявність кількох державних мов в одній країні – поширена практика у державах з особливою етнічною і політичною історією, зокрема, у Швейцарії, Канаді та ін.), так і на користь повного заперечення другої державної мови (українська мова – це мова титульної нації; всі громадяни України зобов'язані володіти державною мовою; українська мова є чинником консолідації українства; українська мова виконує ідентифікаційну та націєтворчу функції; друга державна російська мова – це один із засобів неоколоніального впливу Російської Федерації на Україну; один із інструментів сепаратизації південних і східних районів України та ін.).

Мовно-політична проблема вміло використовується проросійськими силами як спосіб ескалації російсько-українського збройного конфлікту на теренах України. Так, навіть вторгнення в Крим Російська Федерація аргументувала як акт захисту російськомовних громадян, зокрема, як захист їхніх прав від утисків української дер-

жави, що не впроваджує російську мову як другу державну. Внаслідок вторгнення російських військ відбулася воєнна окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Варто нагадати, що за останні 15 років російський уряд та збройні сили Росії успішно зміцнили військовий потенціал своєї держави, що дає їй можливість створювати певні сценарії майбутніх конфліктів. Російські військові значно покращили свій професійний рівень і загальний рівень готовності, що призвело до ефективної як наступальної, так і оборонної спроможності країни. В цілому, Російська Федерація має потужний наступальний потенціал проти прикордонних країн, зокрема, колишніх радянських республік [20]. Суттєво, що саме агресія Російської Федерації проти української держави та окупація Криму змусили Європу переглянути стан своєї безпеки, яка до цього вважалася стабільною та надійною. Російська агресія дала поштовх до глибокого аналізу як вразливості європейських держав, так і можливих військових, політичних, енергетичних, торговельних впливів і тиску Росії на європейські країни.

Зазначені події засвідчують не лише потужну експансію Російської Федерації, а й відсутність упродовж тривалого часу в Україні чіткої державної гуманітарної політики, яка б мала змогу протидіяти російським впливам, зокрема, у мовній сфері. Це змусило керівництво держави сприяти створенню національного медійного простору для належного функціонування української мови. Так, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» від 16.06.2016 р., який збільшував частку пісень українською мовою на радіо та телебаченні [9]. У Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» від 23.05.2017 р. підкреслювалося, що в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення, які відповідно до ліцензій здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу, передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 75% загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу: 07.00–18.00, 18.00–22.00 [8]. Для місцевого телебачення була встановлена квота на контент державною мовою – 60%. При цьому фільми й передачі, трансляція яких допускається недержавною мовою, мають мати субтитри українською мовою. Тобто в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій частка фільмів і передач українською мовою збільшувалася. У вересні 2017 р. набув чинності Закон України «Про освіту», в якому зазначалося: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова» (ст. 7) [10]. Незважаючи на різкі заяви Молдови, Росії, Румунії й Угорщини, які стверджували, що зазначений закон порушує права меншин, закон «Про освіту» закріпив українську мову в освітньому просторі. В цілому, впродовж 2014–2019 рр. було прийнято низку важливих правових механізмів, які значно поси-

лювали роль державної мови як у засобах масової інформації, так і в правовому полі.

Після президентських виборів 2019 р., перемогу на яких здобув Володимир Зеленський, рух проросійських сил активізувався. Так, у цьому ж році до Конституційного Суду України звернулося більше 50-ти депутатів з поданням, у якому йшлося про необхідність перевірки на відповідність Конституції України закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та визнання зазначеного закону таким, що не відповідає Конституції України. Також у 2019 р. депутати Верховної Ради України, а саме від «Опозиційної платформи – За життя», внесли до парламенту пропозицію переглянути мовну політику держави. У 2020 р. депутати Максим Бужанський (фракція «Слуга народу») і Олег Волошин (фракція «Опозиційна платформа – За життя») внесли на розгляд до парламенту два законопроекти: 1) «Про внесення змін до Закону України “Про освіту”» (щодо імплементації норм Конституції України та рекомендацій Венеційської комісії). У пояснювальній записці проекту Закону зазначалося: «В Законі України “Про освіту” не реалізовано конституційні гарантії і норми щодо вільного розвитку, використання і захисту російської мови та сприяння вивченню мов міжнародного спілкування, зокрема, й російської мови, яка серед іншого є однією з шести офіційних мов ООН» [17]; 2) «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи)». Тут було запропоновано наступне: «Відповідно до статті 10 Конституції України в роботі Верховної Ради може використовуватися російська та інші мови національних меншин України» [18]. Окрім цього Максим Бужанський запропонував розглянути законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державною мовою в закладах освіти». Законопроект викликав значний резонанс у суспільстві – спротив і невдоволення громадян України.

Таким чином, незважаючи на те, що в реальному житті громадяни нашої постколоніальної держави спілкуються українською та російською мовами і в різних регіонах України відбувається суттєве домінування однієї з них, необхідно припинити тематику інституціоналізації двомовності в Україні, яка є предметом політичної боротьби багатьох політиків і партій, що стає чинником конфліктизації українського суспільства. Важливо, щоб у сьогоденні, коли відбувається протистояння нашої держави відкритій агресії Російської Федерації, українські телеканали транслювали новини, різні передачі та фільми українською мовою, зокрема, з тематикою відображення героїзму і гідності українців [1; 2]. Соціологічні дослідження підтверджують, що українське суспільство виявляє готовність і бажання розширювати сфери вживання державної (української) мови. Тому влада має активно сприяти успішній реалізації цього завдання, адже його ефективність у значній мірі залежить саме від керівництва держави [13].

Нині проросійські політики в Україні добре володіють українською мовою, послуговуються українськими символами, але при цьому вони у своїх політичних кампаніях вміло використовують мов-

ні стереотипи російськомовних громадян. Владі України варто пам'ятати, що педалювання проросійськими політичними силами питання щодо надання російській мові офіційного статусу стає приводом до виправдання збройного конфлікту між Росією та Україною. На жаль, «українська влада схильна вести обережну й нерішучу мовну політику. Проте зміни в суспільній свідомості впливають і на зміну позицій учасників політичних процесів» [4, с. 27]. В українській державі як влада, так і окремі партії, й окремі політики повинні перестати маніпулювати мовним питанням, адже громадяни України спілкуються тією мовою, якою вважають за потрібне. Проте в загальнодержавному просторі має функціонувати державна мова, яка є «основним засобом масової комунікації».

Українська влада має активно працювати над тим, щоб забезпечити сприятливі умови для інтеграції представників усіх національних меншин та етнічних груп в українське суспільство, а не підірвати державний статус України та української мови. Народні депутати України мусять знати, що вже відбулась еволюція національної ідентичності значної кількості українських громадян, які дійшли до усвідомлення своєї українськості (етнічної або політичної), і не враховувати це, – значить працювати проти України. Саме тому зусилля народних обранців варто було б спрямовувати на законодавче забезпечення процесів політичної та духовної консолідації українського суспільства, адже історія людства свідчить про стратегічний характер взаємозв'язку між стабільністю держави та духовною близькістю її громадян. А українська мова – це консолідуючий націю чинник і смислова засада української

ідентичності, тому цивілізоване розв'язання мовного питання є одним із стратегічних завдань державної політики України [6; 7].

Висновки. Отже, у процесі зміцнення національної держави мовна політика, разом із гарантуванням мовних прав людини, має забезпечувати національну єдність та утверджувати політичну стабільність. Адекватне врегулювання мовних конфліктів нівелює сепаратистські рухи та гарантує національну безпеку держави. Відсутність чіткої і цілеспрямованої мовної політики в Україні є наслідком її колоніального минулого, що сповільнює та ускладнює політичний, економічний та культурний розвиток нашої держави. Штучно створені мовні конфлікти в Україні, у більшості випадків, є потужним інструментом неокolonіального впливу Російської Федерації. Окрім цього, загострення мовної проблеми досить часто провокувалося й провокується сьогодні політичними партіями, особливо у період передвиборчої кампанії, коли мовне питання стало й стає приводом для маніпуляцій, насамперед для того, щоб відволікати увагу населення від болючих економічних і соціальних проблем.

Нівелювати мовні конфлікти можна лише за допомогою продуманої державної мовної політики, при цьому важливо не допускати політичних спекуляцій та штучних конфліктів. Потрібно визначити ефективні шляхи і методи роботи щодо оптимізації функціонування мовного простору в Україні, удосконалювати законодавство щодо мовного питання, адже це одні зі стратегічних завдань нашої держави, які гарантують політичну стабільність, деконфліктизацію та єдність українського соціуму.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Консолідація українського суспільства в сучасних умовах гібридної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Вип. 18. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 4–6.
2. Авер'янова Н. Чинники консолідації українства в постколоніальну добу. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 8–12.
3. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неокolonіальний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145. № 6. Ч. 2. Філософські науки. С. 7–11.
4. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Вип. 1(49). С. 9–31.
5. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 94–99.
6. Воропаєва Т. Мова, ідентичність і толерантність в контексті імплементації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин в Україні. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 28–36.
7. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. Вип. 11. С. 13–17.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>
10. Закон України «Про освіту». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Кириленко С.В. Языковая ситуация и языковой конфликт в условиях современного языкового многообразия. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2019. Том 12. Выпуск 12. С. 332–335.
12. Кресіна І.О., Явір В.А. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 190–204.
13. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20–35.
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
15. Про мови в Українській РСР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
16. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>

17. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про освіту» (щодо імплементації норм Конституції України та рекомендацій Венеційської комісії). *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68175
18. Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи). *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68176
19. *Словарь социолингвистических терминов* / Отв. ред. В.Ю. Михальченко. Москва : РАН, Ин-т языкознания, 2006. 312 с.
20. Crane Keith, Olier Olga, Nichiporuk Brian (2019). Trends in Russia's Armed Forces. An Overview of Budgets and Capabilities. *RAND*. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2573.html
21. Lewis M.P., Simons G.F., and Fennig C.D. (Ed.). *Ethnologue*. TX : Dallas, 2014.

References:

1. Averianova, N.M. (2016). Konsolidaciya ukrayinskogo suspilstva v suchasnyx umovax gibrydnoyi vijny [Consolidation of Ukrainian society in modern conditions of hybrid warfare]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, issue 18, pp. 4–6. (in Ukrainian)
2. Averianova, N.M. (2017). Chynnyky konsolidaciyi ukrayinstva v postkolonialnu dobu [Factors of Consolidation of Ukrainians in Post-Colonial Era]. *Ukrayinoznavchyy almanax*, issue 20, pp. 8–12. (in Ukrainian)
3. Averianova, N.M. & Voropayeva, T.S. (2019). Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrayiny: neokolonial'nyj vymir [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyy visnyk*, issue 145, no. 6, part 2, pp. 7–11. (in Ukrainian)
4. Azhniuk, B. (2019). Movna polityka: yevropejski kryteriyi i Ukrayina [Language policy: European criteria and Ukraine]. *Ukrayinske movoznavstvo. Mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk*, issue 1(49), pp. 9–31. (in Ukrainian)
5. Besters-Dilger, J. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropejskoyi xartiiji regionalnyx abo minorityarnyx mov: zaxidnoyevropejskyj dosvid [Strengths and weaknesses of the European Charter for Regional or Minority Languages: Western European experience]. *Movoznavstvo*, no. 1, pp. 94–99. (in Ukrainian)
6. Voropayeva, T.S. (2012). Mova, identychnist i tolerantnist v konteksti implementaciyi Yevropejskoyi Xartiiji regionalnyx mov abo mov menshyn v Ukrayini [Language, identity and tolerance in the context of the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages in Ukraine]. *Ukrayinoznavchyy almanax*, issue 9, pp. 28–36. (in Ukrainian)
7. Voropayeva, T.S. (2007). Ukrayinska mova yak bazova osnova nacionalnoyi identychnosti [Ukrainian language as a basic basis of national identity]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, issue 11, pp. 13–17. (in Ukrainian)
8. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakyx zakoniv Ukrayiny shhodo movy audiovizualnyx (elektronnyx) zasobiv masovoyi informaciyi» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Language of Audiovisual (Electronic) Mass Media"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19> (in Ukrainian)
9. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakyx zakoniv Ukrayiny shhodo chastky muzychnyx tvoriv derzhavnoyu movoyu u programax teleradioorganizacij» [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Share of Musical Works in the State Language in the Programs of Television and Radio Organizations"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19> (in Ukrainian)
10. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)
11. Kirilenko, S.V. (2019). Yazikovaya situaciya i yazikovoï konflikt v usloviyah sovremennogo yazikovogo mnogobraziya [Linguistic situation and language conflict in the conditions of modern linguistic diversity]. *Filologicheskie nauki. Voprosi teorii i praktiki*, tom 12, issue 12, pp. 332–335. (in Russian)
12. Kresina, I.O. & Yavir, V.A. (2008). Problemy implementaciyi norm mizhnarodnogo prava u nacionalne zakonodavstvo pro movy [Problems of implementation of norms of international law into national legislation on languages]. *Movna sytuaciya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, pp. 190–204. (in Ukrainian)
13. Masenko, L. (2018). Movnyj konflikt v Ukrayini: shlyaxy rozvyazannya [The language conflict in Ukraine: ways to resolve it]. *Ukrayinska mova*, no. 2, pp. 20–35. (in Ukrainian)
14. Pro zabezpechennya funkcionuvannya ukrayinskoyi movy yak derzhavnoyi [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (in Ukrainian)
15. Pro movy v Ukrayinskij RSR [On languages in the Ukrainian SSR]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (in Ukrainian)
16. Pro ratyfikaciyu Yevropejskoyi xartiiji regionalnyx mov abo mov menshyn [On the ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (in Ukrainian)
17. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro osvitu» (shhodo implementaciyi norm Konstytuciyi Ukrayiny ta rekomendacij Venecijskoyi komisiyi) [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Education" (on the implementation of the Constitution of Ukraine and the recommendations of the Venice Commission)]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68175 (in Ukrainian)
18. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Reglamentu Verxovnoyi Rady Ukrayiny (shhodo movy roboty) [Draft Law on Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine (Regarding the Language of Work)]. *Verxovna Rada Ukrayiny*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68176 (in Ukrainian)
19. Slovar sotsiolingvistikich terminov [Dictionary of sociolinguistic terms] (2006) / Отв. ред. В.У. Михальченко. Moscow: RAN In-t iazykoznanii. (in Russian)
20. Crane, Keith, Olier, Olga & Nichiporuk, Brian (2019). Trends in Russia's Armed Forces. An Overview of Budgets and Capabilities. *RAND*. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2573.html
21. Lewis, M.P., Simons, G.F. & Fennig, C.D. (2014). *Ethnologue*. TX: Dallas.